

ЗНАЧЕННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ У СТАНОВЛЕННІ ЄВРЕЙСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Здійснено ретроспективний аналіз значення полікультурної детермінанти у становленні єврейського шкільництва на Волині у полілозі культур цього краю. Проаналізовано динаміку зростання та розселення євреїв на території Волині. Висвітлюються аспекти у сфері навчально-виховної діяльності закладів Волинської губернії в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття.

Україна як полінаціональна, поліконфесійна, полімовна, полікультурна держава забезпечує поліетнічний характер українського суспільства на основі проголошення рівноправного співіснування людей незалежно від їх раси, мови, релігійних та інших переконань; створення умов для вільного розвитку національно-культурного життя української нації в цілому та всіх етнічних спільнот, які проживають в Україні, зокрема євреїв. Зрозуміло, що єврейська громада всіляко підтримувала прагнення дітей до здобуття всебічної освіти. Цьому сприяли і Волинські громадські товариства. Розвиток освіти євреїв на землях багатонаціональної Волині відбувався в надзвичайно складних соціально-економічних, суспільно-політичних і правових умовах. Євреї, виховуючи своїх дітей, перш за все дбали про їхню релігійну освіту, яка полягала у вивченні молитов, читанні катехізису та великої кількості єврейських богословських книжок. Заради цього їхні батьки на власні кошти утримували хедери.

Українськими науковцями В. Кузьменком і Л. Гончаренко проаналізовані чинники, що обумовлюють необхідність полікультурної освіти, серед яких: зростання етнічної і расової свідомості людей; міграційні процеси, що значно підсилюють міжкультурні контакти; глобалізація світу, що змінює не тільки економіку, політику, але впливає і на картину міжкультурних зв'язків; розширення міжнародної співпраці, що вимагає діалогу між націями та їх культурами; удосконалення інформаційної сфери і комунікаційних систем, які дозволяють народам зближуватися, стерти територіальні, мовні, релігійні, культурні бар'єри; прагнення окремих осіб і цілих народностей придбати свою етнічну ідентичність [1].

Проблема полікультурної детермінанти у становленні єврейського шкільництва на Волині набуває особливої актуальності та складності в поліетнічному багатонаціональному суспільстві. Сучасні педагогічні реалії вимагають з одного боку, врахування етнокультурного чинника, з іншого – створення умов для пізнання культури інших народів, виховання толерантних відносин між етнічними групами. Значною мірою це стосується єврейського етносу, його стосунків з іншими національними меншинами, що проживали на Волині.

Проблема значення полікультурної детермінанти у становленні єврейського шкільництва на Волині завжди була в полі зору науковців, яка засвідчує проведений аналіз літературних та історичних джерел. Так, окремі питання загальної єврейської освіти досліджували: Б. І. Бернштейн, О. М. Борейко, О. М. Іващенко, І. Б. Кіліон, Н. Л. Кротік, Ю. М. Поліщук, Н. В. Рудницька, Н. А. Сейко, Б. І. Шиманович та інші. Однак системний аналіз структури, змісту, специфіки функціонування єврейських освітніх закладів на Волині залишається недостатньо висвітленим.

Метою статті є визначення сутнісних ознак полікультурної детермінанти у становленні єврейського шкільництва на Волині в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття. Реалізація мети здійснюється в процесі розгляду її філософського, історичного, теоретико-практичного аспектів. Провести аналіз зростання та розселення єврейського населення на території Волинської губернії. Розкрити сутність та механізм функціонування навчально-виховних закладів того часу.

Єврейське населення досить компактно проживало в Південно-Західному краї України, на території, де царський уряд утворив три губернії: Київську, Волинську і Подільську. Після українців – корінних жителів волинської землі, за чисельністю євреї посідали друге місце з кінця ХVІІІ століття. Кількість їх постійно зростала. Так, у 1797 році на території губернії налічувалося 14 265 осіб єврейської національності [2: 11: 535], у 1847 їх було 174 457 [2: 5: 739], а у 1866 – 194 803 чоловік [3: 31], в 1886 р. – 300862 [4: 286] і в 1897 р. – 394774 душі [5: 8: 4, 5].

Високі темпи зростання чисельності євреїв можна пояснити рядом причин, зокрема тим, що іудейська релігія освячувала багатодітні родини, що євреї менше потерпали від голоду, воєн та епідемій, до того ж, серед єврейства була значно менша дитяча смертність завдяки самопомозі їхніх громад, наявності своїх лікарів.

Таким чином, у силу різних причин протягом ХІХ століття спостерігалось неухильне зростання чисельності євреїв у нашому регіоні. Вже у 50-60-х роках ХІХ століття в містах Волині на 100 жителів припадало 56,7 єврея, а, наприклад, у Київській губернії на цей час відсоток євреїв міського населення дорівнював лише [6: 35].

Поза містами Волині євреї становили 10% населення, а в сільській місцевості їх було лише 3% [7: 156]. Про розселення євреїв у повітах і містах губернії станом на 1897 р. свідчить таблиця 1 [2: 736].

Таблиця 1.

Повіти, міста	Євреї обох статей	% до загального населення
Житомирський повіт	62200	14,28
в т. ч. м. Житомир	30748	46,6
Володимир-Волинський повіт	28934	10,42
в т. ч. м. Володимир-Волинський	5869	59,5
Дубненський повіт	22448	11,50
В т. ч. м. Дубно	7108	49,9
Ізяславський повіт	27762	13,28
В т. ч. м. Ізяслав	5998	47,5
Ковельський повіт	25241	11,93
В т. ч. м. Ковель	8521	48,1
Кременецький повіт	26963	12,23
В т. ч. м. Кременець	6538	37,0
У містах	119246	50,77
Луцький повіт	35742	14,14
В т.ч. м. Луцьк	9441	59,7
Новоград-Волинський повіт	54555	15,63
в т. ч. м. Новоград-Волинський	9378	55,5
Овруцький повіт	21843	10,63
в т. ч. м. Овруч	3445	46,6
Острозький повіт	18328	10,80
в т. ч. м. Острог	9208	62,4
Рівненський повіт	44016	15,95
в т. ч. м. Рівне	13780	56,1
Старокостянтинівський повіт	27755	14,29
в т. ч. м. Старокостянтинів	9212	56,2
У повітах без міст	276536	10,02

Імперська політика щодо єврейства базувалася на тих самих принципах, що й до інших національностей імперії – царський уряд прагнув повернути всіх іновірців до православ'я, а жителів імперії усунути від участі в політичному житті країни, позбавити громадянських прав. Положенням про євреїв 1804 року визначено кордони "смуги осілості" – території, де мали право проживати представники єврейської національності, причому проживання поза цією смугою для євреїв суворо заборонялося. Наступним кроком "виправлення євреїв" було втручання у їхнє релігійне і культурне життя: у 1826 році введено нагляд за єврейськими книжками, що ввозилися з-за кордону; в усіх містах України, крім Житомира, впроваджувалася загальна цензура.

У кінці 1840 року було засновано особливий комітет для визначення заходів щодо корінної зміни євреїв у Росії, рекомендації якого мали яскраво виражений антиєврейський характер. Найтяжчими були обмеження традиційного способу життя, одягу, релігійної освіти, і, що найголовніше, – обмеження вільного переміщення та надання ними економічних послуг там, де на них існував серйозний попит.

Багатокіткова відчуженість іновірців, прихильність до традицій та общинних авторитетів сформували своєрідний уклад життя й обличчя східноєвропейського, зокрема волинського, єврейства. Для них поняття "містечко" стало означати своєрідний центр побуту, релігійної відокремленості і культурно-національної автономії общини.

Досить велике значення в побуті євреїв мали традиції іудаїзму, які всіляко підтримувались і ревно оберігались. Родинні події ставали надбанням усієї громади. Контроль общини був одним із регулюючих заповідей.

Центральну роль у житті єврейського містечка відігравала синагога, яка служила молитовним домом, осередком вивчення іудаїзму. Саме тут вирішувалися всі питання життя общини.

Однією з основ життя єврейського містечка була благодійність, адже у них існувало сильне прагнення до утворення різних товариств, асоціацій самозахисту і допомоги в складних життєвих умовах. Законодавством їм дозволялося мати окремі товариства для добродійних справ, власні лікарні, сирітські будинки, кладовища [8: 39].

Волинська губернія стала великою не тільки за територією, а й за чисельністю євреїв, причому кількість їх постійно зростала, і якщо у 1797 р. євреїв нараховувалось 14265 чоловік [2], то через 100 років їх вже було 394774 [5].

У праці "Роль єврейського народонаселення в економічному розвитку Правобережної України (на прикладі м. Бердичева)" історик Б. Марковський відзначає, що в останні десятиріччя Речі Посполитої занепад християнських громад у містах дійшов до краю, євреї заповнили той величезний проміжок, котрий відділяв шляхту від безправних холопів. Б. Марковський констатує, що в Україні на цей час фактично зникає середній клас, що і стало однією з причин успіхів євреїв, які полягали у високому рівні економічного розвитку, значному нагромадженні капіталу і солідарності євреїв у питаннях кредиту, а також у тому, що євреї не вважали за потрібне дотримуватися норм моралі щодо місцевого населення [9: 124].

Відповідно до перепису 1897 р. друге місце за кількістю єврейського населення займала Волинська губернія, у якій з 2989,5 тис. жителів 394,5 тис. були євреї. Статистичний матеріал першого загального перепису населення інформує, що у Волинській губернії переважали православні – 70,5%, а вмістах де православних нараховувалася третина населення, більше було євреїв – 51% [5: 3-10].

Серед жителів Волинської землі друге місце за чисельністю з кінця XVIII століття посідали євреї. Чисельність їх постійно зростала. Так, у 1797 році євреїв у губернії налічувалось 14265 душ, у 1847 році їх було 174457, у 1866 р. – 194803, у 1886 р. – 300862 і в 1897 р. – 394774 душі [5: 13] (див. рис. 1.).

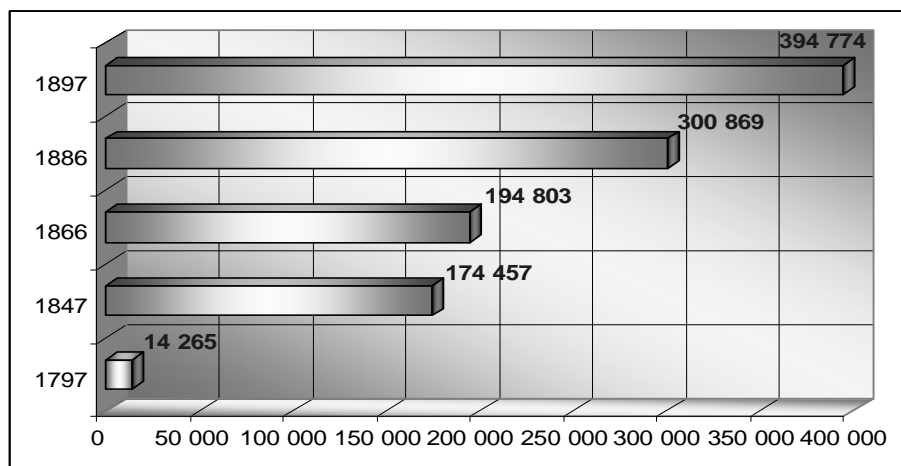

Рис. 1. Динаміка зростання єврейського населення на території Волині.

Розпочиналося навчання з ознайомлення дітей з абеткою та назвами літер. Оскільки навчання грамоті на івриті було надто складною справою для дитячого розуміння (в домашньому спілкуванні діти послуговувались мовою ідиш), вчителі для полегшення цього процесу використовували спеціальні листки для наочності. Методи навчання також були примітивними, раз і назавжди встановленими (спостереження дітей за літерами, голосне промовляння складів, окремих звуків, а також повторення вголос, колективне читання, бесіди та ін.).

Вивчивши букви, учень вчив слова і починав читати молитви. Замість підручника використовували молитовник, оскільки не було букварів та збірників спеціальних текстів. Письму також не вчили. Батьки, які бажали, щоб їхні діти навчилися писати, домовлялися з вчителями про додаткові уроки за додаткову платню.

Навчившись читати молитовник, хлопчики отримували можливість слідкувати за відправою служби в синагозі й брати участь у молитві. Тексти молитов, які діти вчили, були здебільшого на івриті. Оскільки євреї на Волині спілкувалися на ідиш, то вони часто не розуміли змісту прочитаного. Проте іврит вважався священною мовою, а володіння нею – важливою умовою для вивчення рабіністичних текстів. Навчальна та релігійна література на ідиш у хедері практично не використовувалася.

Після оволодіння навичками читання учні переходили до вивчення Тори. Кожного тижня вивчався розділ Тори, який у наступний Шаббат повинен був читатися у синагозі. Учні, особливо початківці, не могли засвоїти весь розділ за 6 днів, проте розпочинали вивчення наступного.

Саме вивчення Тори в хедері практично полягало в дослівному послідовному перекладі слів тексту. Спочатку слово читалося вголос, а потім перекладалося на їдиш (мову, якою у XIX столітті на Волині не було надрукованого повного перекладу Тори). Кожне слово із тексту перекладалося окремо, зберігаючи порядок слів оригіналу, тому часто вираз, який мав декілька значень, перекладався однаково. У 1894 році у 780 хедерах навчалось 10110 учнів [10: 76], а у 1902 р. у 660 хедерах навчалось 11038 учнів [11].

Отже, на Волині діяла ціла низка єврейських шкіл, серед яких можна виділити: хедери, талмуд-тори, бет-мідраші, які надавали дітям початкову освіту.

У сферах навчальної та виховної діяльності, науці, літературі, мистецтві також була зайнята досить значна кількість євреїв. Зі зростанням кількості єврейського населення на Волині склалася ціла система приватних, громадських, а з другої половини XIX ст. і державних навчальних закладів.

Така їх чисельність на обмеженій території сприяла тому, що міста, і особливо містечка, стали своєрідним духовно-культурними центрами, із середовища яких вийшла ціла плеяда видних представників єврейської культури. Кожен із них, незважаючи на свій основний фах, був водночас подвижником єврейської освіти і зробив свій внесок в розвиток і зміцнення єврейської освіти.

Аналіз дослідженої літератури дає змогу зробити висновок, що у кінці XVIII століття була помітною динаміка до збільшення числа єврейських поселень на Волині. На початку XIX ст. була очевидною тенденція до започаткування навчальних закладів та збільшення їх числа, які носили релігійний зміст освіти. Вивчення надбань та аналіз прогалин і помилок у становленні єврейського шкільництва у Волинській губернії дасть важливий матеріал для набуття досвіду сучасним єврейським національним закладам, які успішно функціонують у сучасній незалежній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: Навчальний посібник / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко – Херсон: РІПО, 2006. – 92 с.
2. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общ. ред. Л. Каценельсон : 16 т. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. – Т. 11. – 535 с., Т. 5. – 739 с.
3. Статистический Временник за 1866 г. – СПб., 1867. – С. 31.
4. Батюшков П. Н. Вольны. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – С. 286.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. 8, Волынская губерния. СПб., 1904. – 250 с.
6. Моргулис М. Статистический очерк Волынской губернии сравнительно с другими губерниями Юго-Западного края. – Житомир, 1868. – С. 35.
7. Забелин А. Военно-статистическое обозрение волынской губернии. Ч. 1. – Киев, 1887. – С. 156.
8. Івашенко О. М., Поліщук Ю. М. Євреї Волині: Кінець XVIII початок XX століття. – Житомир: Видавництво Вольнь, 1998. – 192 с.
9. Марковський Б. В. Роль єврейського народонаселення в економічному розвитку правобережної України (на прикладі м. Бердичева) Велика Волинь: минуле й сучасне // Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 123-126.
10. Обзор Волынской губернии за 1914 г. – Житомир, 1914. – 80 с.
11. Отчет директора народных училищ Волынской губернии о состоянии учебных заведений дирекции за 1902 г. – Житомир, 1903. – 89 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.04. 2010 р.

Коцута А. А. Значение поликультурной детерминанты становления еврейского школьничества на Волини в конце XVIII – первой половине XIX века.

Осуществлен ретроспективный анализ значения поликультурной детерминанты становления еврейского школьничества на Волини в контексте полилога культур этого края.

Проанализирована динамика увеличения и поселения евреев на территории Волини.

Представлены аспекты в отрасли учебно-воспитательных учреждений Волынской губернии в конце XVIII – первой половине XIX столетия.

Kotsuta A. A. The Meaning Polycultural Determinate of the Jewish Schools Becoming in Volyn Region in the end of the 18th – the Beginning of the 19th Century.

In the article the retrospective analysis of Jewish Schools becoming polycultural determinate meaning in the polylogue of cultures in Volyn region is conducted. The dynamics of growth and settling of Jewish people in Volyn region is analysed. The aspects in the sphere of Volyn educational establishments in the end of the 18th – at the beginning of the 19th century are presented.